

Kentsel Mekânın Değişimi ve Karakter Oluşumu; İzmir Tarihi Kent Merkezi Örneği

Seda SAKAR, Tolga ÜNLÜ

Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
iytesedasakar@yahoo.com, tolgaunlu@gmail.com

Özet: Farklı kültürlerin, geleneklerin, etnik grupların, dinlerin, politika ve yaklaşımların, mimarlık ve planlama anlayışlarının... Kısacası insanın doğal çevre içinde kendi yaşayış biçimi için oluşturduğu bütün somut öğelerin fiziksel yansıması olan kentler, kuruldukları günden itibaren sürekli değişim göstermektedirler. Yer aldıkları fiziksel bağlam ve çevresel faktörler kadar, barındırdığı kültürel coğrafyanın da etkisinde devam eden değişim sürecinin sonucunda; birbirinden farklı karakterde kentsel dokuların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kropf (1996) karakteri, mekânı anlamlandıran ve farklılık unsuru olan bir öge olarak tanımlamaktadır. Norberg-Schulz (1979) ise bütün mekânların kendine özgü bir karakteri olduğuna ve karakterin o mekâna anlam verdiğine dikkat çekmektedir. Hiç kuşkusuz farklılık unsuru olan bu öğelerin kentsel dokuda yerini alması farklı sosyal ve tarihsel süreçler ile mekânsal bir birikimin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mekânı anlamlandıran, tarihsel süreç içerisinde farklı ve özgün bir biçimde kentsel karakterin oluşmasını sağlayan öğelerin neler olduğu, çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentsel mekânın değişimine yönelik bir tartışma yürütmeyi amaçlayan bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak M.R.G. Conzen tarafından geliştirilen "kent - plan çözümlemesi" yönteminden yararlanılmıştır. Yöntem kapsamında fiziksel dokuda meydana gelen değişimleri, kentsel gelişme döngüleri ile ilişkilendirerek ele alan Conzen; yapılaşma dokusu, arazi kullanım durumu ve hâlihazır harita analizlerinden yararlanarak tarihsel süreç içerisinde kentsel karakterin değişimini ortaya koymaya çalışmıştır. Kentsel dokuda farklı dönemlere ait mekânsal birikimin görüldüğü ve kentsel karakterin oluşumu bakımından kentlerde dikkat çeken bölgelerin başında tarihi kent merkezleri gelmektedir. Çalışma kapsamında İzmir Tarihi Kent Merkezi'nde yer alan Eski Keresteciler Çarşısı ve çevresindeki bölge, Conzen tarafından geliştirilen "kent - plan çözümlemesi" yöntemi kullanılarak morfolojik analizleri yapılacak alan olarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında İzmir Eski Keresteciler Çarşısı örneği üzerinden tarihi kent merkezlerinde yer alan yere özgü elemanların ortaya konulması için bir yöntem tanımlanması, farklı karaktere sahip alt bölgelerin belirlenmesi ve tarihsel süreçteki gelişimin tanımlanması amaçlanmaktadır. Her ne kadar geliştirilen koruma politikaları ve tasarım projeleri kapsamında bir bütün olarak değerlendirilseler de, tarihi kent merkezlerinde bütünün içinde yer alan özgün alt parçaların varlığını ortaya koyan çalışma sonucunda; "kent - plan çözümlemesi" yönteminden yararlanılarak geleceğe yönelik öngörülerin mekânsal ve yönetsel olarak farklılaşabileceğine dair kararların geliştirilebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yerin özgünlüğü, karakter, tarihi kent merkezi

Yere Özgü Karakterin Ele Alınış Biçimi

Kentler, değişen mimarlık, planlama ve tasarım yaklaşımları, değişen politik, kültürel ve ekonomik ilişkiler ve gelişen inşaat teknolojilerinin etkisiyle sürekli bir değişim sürecindedir. Söz konusu değişim Türkiye kentlerinde son on yılda oldukça hızlanmıştır. Kentlerin değişim süreci en somut biçimde fiziksel mekânda görünür hale gelmekte; toplumsal ve ekonomik ilişkiler ile sürekli yeniden oluşan kültürel bağlam içinde değişen gereksinimler, planlı biçimde ya da kendiliğinden kentsel dokuyu biçimlendirmektedir. Kentsel dokunun tasarımına ve oluşumuna dair pek çok tartışma yürütülmüş olsa da kent; kendisine biçilmiş bir kurgunun parçası olamayacak kadar dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamizmi sağlayan en önemli değişkenler ise hiç kuşkusuz insan ve doğadır. İnsanın doğal koşulları zorlayarak meydana getirdiği kentsel çevreler, kuruldukları dönemden itibaren depremlere, yangınlara, iklim değişikliklerine, göçlere ve savaşlara sahne olmuştur. Söz konusu dışsal süreçler farklı kentlerde farklı biçimlerde gerçekleşmekte, kentlerin kendi bağlamları içinde kullanıcıların pratikleri ile farklı sonuçlar ortaya çıkmakta, böylece farklı kentler kendilerine özgü özellikleri ile belirlemektedir.

New York kenti üzerine yere özgü değerleri konu alarak yapmış olduğu çalışmada Zukin (2010); bir kentin ancak önceki deneyimlerin izlerini taşımasıyla özgün bir yapıya sahip olabileceğini belirtmektedir. Zukin, 1960 sonrası sürekliliğini kaybetmeye başlayarak; küçük müdahalelerle yerel donanım ve ayakta kalma tamiri yapan, mahalle sınırlarını tanımlayan seri dükkânların neredeyse bir gecede kapanması sonucu ruhunu kaybeden New York'un; merkez mahallelerde kültürlü, üst gelir grubunun yer değiştirdiği bölgelerde başlayan yenilenme sürecine vurgu yapmaktadır (Zukin, 2010, s. 19-21). Yüksek katlı yapıların olduğu, yüksek yoğunluklu, kişilerin birbirini tanımadığı, yaşamak için yüksek bütçelere gereksinim olduğu, rekabet ortamının bulunduğu ve en önemlisi özgünlüğün kaybolduğu kentlere yönelik geliştirilen “*Manhattanlaşma*” kavramına değinerek; dünyanın her yerinde buna benzer örneklerin olduğuna değinmektedir (Zukin, 2010, s. 18). Özellikle 1980'li yıllarla birlikte neoliberal politikaların etkisinin gözlemlendiği kentlerde benzer gelişmeler gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise söz konusu etki en çok Zincirlikuyu Maslak arasında Büyükdere Caddesi boyunca gerçekleşen gelişim ile kendini göstermiştir. Bu bölgede daha önceki dönemlerde yer alan çeşitli nitelikteki çalışma alanları yüksek yapılardan oluşan otel, ofis alanları ile alışveriş merkezlerine dönüşmüştür (Öktem, 2011).

Zukin'in Manhattanlaşma kavramı ile işaret ettiği süreç, küresel ölçekte kentlerin aynılığa sürecine girmesi ve kendine özgü özelliklerinin kaybetmeleridir. Buna benzer eleştiriler, kentsel tasarımın profesyonel bir alan olarak belirlemeye başladığı 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başında dile getirilmeye başlanmıştır. Kentsel mekânı bulunduğu toplumsal sosyal bağlam içinde tanımlayan ve sokağı merkeze alan Jacobs (1961), New York'tan yola çıkarak kullanıcıların, sokakta sürdürdüğü etkinliklerle mekânın sosyal yapısına olan katkısına değinmekte; bireyi aidiyet duygusundan uzaklaştıran en önemli unsurun kişiliği ve karakteri olmayan sokaklar olduğuna dikkat çekmektedir. Sokaktaki kamusal yaşamın mekânsal karşılığı olarak kaldırımları ve kullanımların çeşitliliğini gösteren Jacobs (1961, s. 143-152); bölgeleme ve kısıtlama çalışmalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemekte; canlı, ilgi çekici, sürekliliği olan, kamusal yapı ve kullanımlarla zenginleşerek işlevsel bir kimliğe sahip olan sokakların önemine değinmektedir. Üst gelir grubuna yönelik tasarlanan yeni kentsel çevrelerin; standartlar doğrultusunda planlanmış, canlılıktan yoksun, güvenliksiz, sokakla ilişki kurmayan ve çalışma alanlarından soyutlanması nedeniyle kullanıcı yoğunluğunun az olduğunu savunan Jacobs (1961, s. 270-291) bu yerleri “gri konut

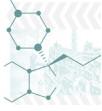

alanları” olarak adlandırmaktadır. Kentin farklı alt bölümlerden oluştuğunu ve bütünü anlamak için öncelikle alt parçaların işleyişinin kavranmasını gerektiğini, yerin geçirdiği süreçlerin önem taşıdığını ve ancak bunlar göz önüne alınarak kent bütününe yönelik çıkarımlar yapılabileceğini savunmaktadır. Jacobs’ın değindiği en önemli noktalardan bir diğeri de kentsel mekânın tarihsel bir sürecin sonucu olduğu ve mevcut yapısının bütün süreçlerin üst üste eklenmesi sonucu meydana geldiğidir.

Karakter Bileşenleri, Tarihsel Süreç ve Yöntem

Zukin ve Jacobs’ın kentsel mekânın karakterine yönelik yaklaşımlarını ele aldığımızda her ikisinin de kentsel çevrenin değişimini somut olarak takip etmemizi sağlayacak belirli bir yöntem ya da yaklaşım benimsemeksizin; değerlendirmelerini öznel yargılar çerçevesinde yaptıklarını görmekteyiz. Buna karşın sosyal ve kültürel yapının kentsel dokudaki fiziksel öğelerini tarihsel süreç içerisinde incelemeye yarayan kentsel morfoloji bilimi, öznel yaklaşımlara karşın nesnel değerlendirmeler yoluyla mekânın analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Kentsel morfoloji alanının ve bu alanda geliştirilen araştırmaların gelişmesinde MRG Conzen’in 1960 tarihli *“Alnwick: A Study in Town - Plan Analysis” çalışması öncü bir rol üstlenmiştir*. Sosyal süreçlerin ve kültürel yapının, kentin fiziki dokusuyla olan etkileşimi bağlamında inceleyen Conzen (1960, s. 59); tarihsel süreç içerisinde parsel dokusu, yapı formları ve sokak – yapı – parsel ilişkisi başta olmak üzere kentsel karakteri oluşturan bileşenleri analiz etmek amacıyla *“kent–plan çözümlemesi”* yöntemini geliştirmiştir.

Kentsel mekândaki değişimi, parsel, yapı, yapı adası ve sokağın birbirleri ile kurdukları ilişkilerin çözümlenmesi üzerinden değerlendiren yöntem kapsamında; benzer fiziksel ve işlevsel özelliklere sahip alanlar “morfogenetik bölgeler” olarak adlandırılmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Conzen tarafından Ludlow için yapılan “Karakter Bölgeleri” analizi (Conzen, 1988; s.122).

Yerleşim özelliklerinin fiziksel biçimiyle iki boyutlu olarak hâlihazır haritaların, üç boyutlu olarak bina özellikleri ile incelendiği kent-plan çözümlenmesinde ayrıca yerleşimin işlevsel özellikleri de değişen arazi kullanım biçimleri ile araştırılmaktadır. Kentlerin tarihsel süreç içinde geçirdikleri değişimin hâlihazır durum, bina özellikleri ve arazi kullanım durumu üzerinden incelenmesi ve sentezlenmesi sonucu (Şekil 1, sağ alt); belirli ve ilişkili formların bir araya gelerek tarihsel süreç içerisinde biriktiği karakter bölgeleri belirlenmiştir. Dolayısıyla, kentsel mekânda gerçekleşen değişim tarihsel bir süreçte işaret etmektedir.

Kentsel doku içinde tarihselliğin ve farklı dönemlere ait özgün öğelerin gözlemlenebildiği yerlerin başında, uzun bir tarihsel geçmişe sahip tarihi kent merkezleri gelmektedir. Çalışma kapsamında Conzen tarafından geliştirilen “kent – plan çözümlemesi” yöntemi ile tarihi kent merkezi örnek alanı üzerinden kentsel karakterin değişiminin tartışılması amaçlanmaktadır. İncelemede, kentsel karakterin değişiminin nasıl gerçekleştiği ve bu değişimde hangi morfolojik süreçlerin etkili olduğu sorgulanacaktır. Türkiye’de yer alan tarihi kent merkezleri içinde, tarihsel önemi ve farklı kültürlere ev sahipliği yapması sebebiyle İzmir Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi ön plana çıkmaktadır. Örnek çalışma alanına yönelik yararlanılan hâlihazır haritalardan ilki 1905 dönemine ait Goad haritaları; ikincisi 1970-1980 dönemine ait Arkon (1978) ve Tuna (1970) tarafından farklı çalışmalar için hazırlanan analiz haritaları ve son olarak 2015 yılında gerçekleştirilen alan çalışmalarından yararlanılmıştır.

İzmir Örneği: Kemeraltı Eski Keresteciler Çarşısı

Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi, Konak Meydanı’nın doğusunda yer almaktadır. M.Ö. 1102 yılında İzmir Körfezi’nin kuzeydoğusunda bu günkü Bayraklı bölgesine kurulan kent

merkezi, M.Ö.300 yılında Büyük İskender tarafından Kadifekale’ye yeniden kurulmuştur (Güner, 2005, s. 1). Kentin Kadifekale’de yeniden kurulmasının ardından mevcut iç liman kadırga gemilerinin durak noktası olmuş ve liman çevresinde ticaret ve konaklama faaliyetleri gelişmeye başlamıştır (Karataş, 2001, s. 154). Bu tarihten başlayarak XVII. yüzyıla kadar Avrupa’ya giden hammadenin çıkış kapısı olarak görev yapan iç liman; Fransız, İngiliz ve Cenevizli (Levantenler) tüccarlar tarafından ticaret için kullanılmış, aynı zamanda eğlence ve konaklama faaliyetlerinin de yer seçtiği bir yaşam alanı haline gelmiştir (Beyru, 2011, s. 177-184). Ancak Melez Çayının taşıdığı alüvyonlar sonucu derinliği azalan iç liman, sanayi devrimi sonrası artan ticaret hacmini karşılayamayacak kadar sığlaşmış ve gemilerin konaklamasına imkân vermemeye başlamıştır (İzmir Tarih Projesi: Tasarım Stratejisi Raporu, 2014). Bu nedenle kentteki liman faaliyetleri kuzeyde Alsancak bölgesine taşınmış, gündün güne işlevini kaybeden eski iç liman XIX. yüzyılda doldurularak yapılaşmaya başlamıştır (Güner, 2005, s. 3). Bunun sonucunda İç liman yayını oluşturan rıhtım caddesinin doğusunda tüccarların ve hayvanlarının konaklaması için yapılan han yapılarının yapısı değişmeye başlamış, avluları küçültürmüş; iç limanın dolmasıyla yapılaşmaya başlayan bölgede ise depo faaliyetleri yer seçmeye başlamıştır (Atay, 2003).

Günümüze kadar inşa edildiği döneme ait dokusunun büyük bir çoğunluğunu koruyan Kemeraltı bölgesine dair yapılan ilk koruma çalışmaları 1965 yılında kurulan İzmir Nazım İmar Planlama Bürosu’nun yürüttüğü planlama çalışmalarıdır (Arkon & Gülerman, 1995, s. 17). Alanın tamamı 1984 yılında Kemeraltı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından “Kentsel Sit Alanı” ilan olarak edilmiştir. Aynı yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Kemeraltı Kentsel Sit Alanı İmar Planı hazırlanmış, 1987’de ve 1995’de planın revizyonu yapılmış, 2002 yılında ise 1/5000 ölçekte Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır. 2004 yılında onanan bu planın özelliği ise plan ve plan notlarına ek olarak hazırlanan bir tasarım rehberine sahip olmasıdır (Şala, 2013, s. 95-102).

1/1000 Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı Raporu’nda işlevsel kullanımlara ve yapı özelliklerine göre alt bölgelemeler yapılmış, bu alt bölgelere yönelik koruma yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Tescilli yapılar dışındaki yapılar uyumluluk derecelerine göre gruplandırılmış, buna yönelik koruma, belgeleme ve yapılaşma koşulları getirilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak 2012 yılında İzmir’in tarihi dokusunun korunması, canlandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hedefiyle yerel yönetimler, merkezi kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve fon sağlayıcı kurumlar ortaklığında kurulan TARKEM (Tarihi Kemeraltı İnşaat Yatırım Ticaret A.Ş.); 2013 yılında “İzmir Tarih Projesi”ni başlatmıştır. Koruma Amaçlı İmar Planı sınırlarında kalan bölgeyi 19 alt bölgeye ayıran TARKEM, alt bölgelere yönelik proje ve operasyon planları hazırlayarak çalışmalarına devam etmektedir.

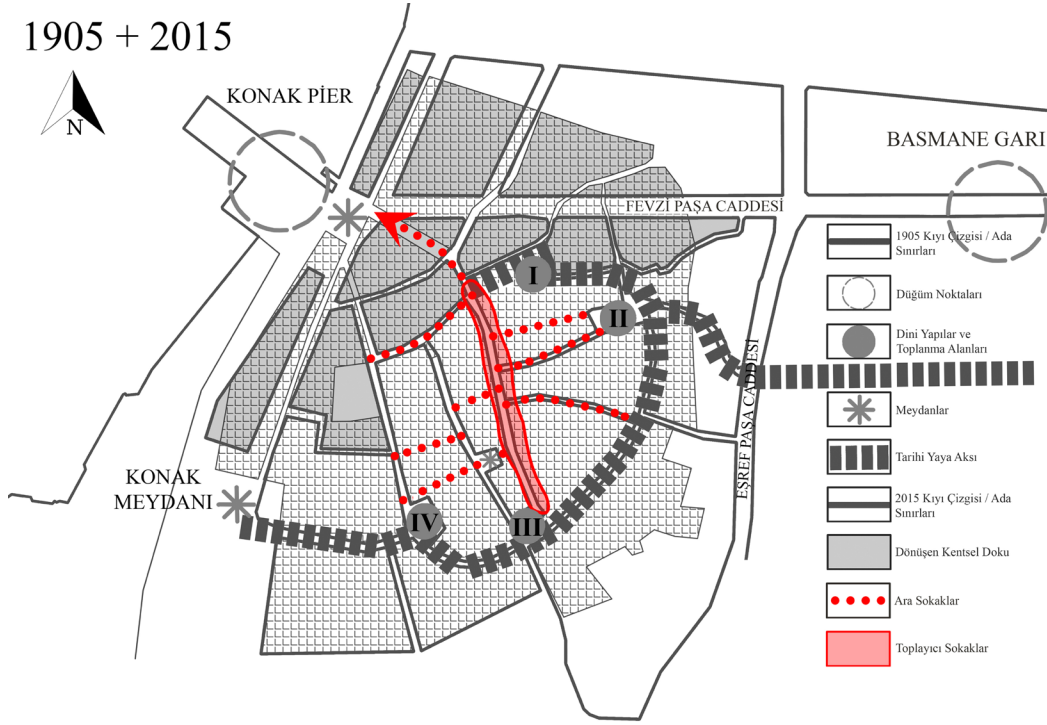
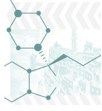
Hem 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı, hem de TARKEM tarafından hazırlanan proje planı kapsamında, kentsel sit alanı içerisindeki alt bölgelerden biri olan Kemeraltı; tarihsel olarak XVIII. yüzyıl sonrasında gelişmesi dolayısıyla morfolojik dönemde oluşması, kullanımları çeşitliliği ve karakteristik dokusu sebebiyle çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın büyüklüğü göz önüne alınarak karakteristik dokusu ile dikkat çeken, tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktası bulunan, sürekliliğe sahip, Jacobs’ın da değindiği gibi kamusal yaşamın alt ölçekte gözlemlenebilen en somut örneği olarak bir sokak ve çevresindeki yapı adaları, çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Çalışma Alanı Sınırlarının Belirlenmesi ve Analizler

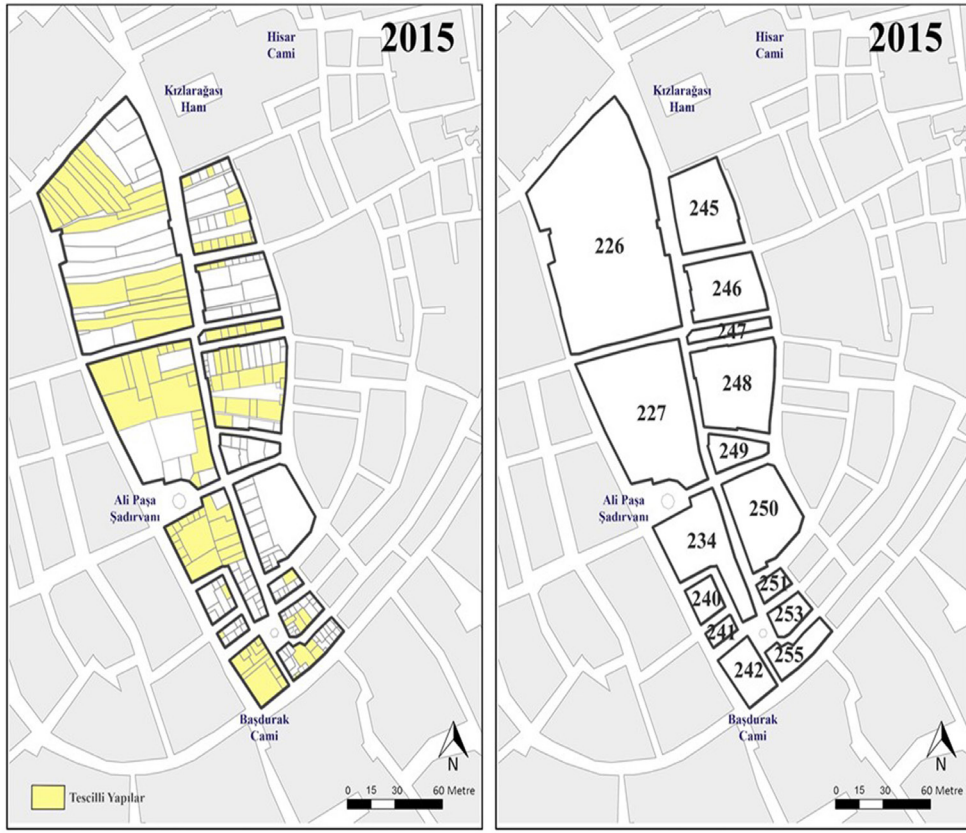
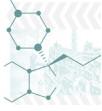
İç Liman yayı ile sınırlanan bölgede yapılan alan araştırmaları kapsamında, ilk önce alanın 1905 ve 2015 dokusu göz önüne alınarak hazırlanan kentsel strüktür analizi gerçekleştirilmiştir (1970 dönemine ait analiz, 2015 yılına ait doku ile benzerliğinin fazla olması sebebiyle bu analize dâhil edilmemiştir).

Şekil 2’de görüldüğü gibi, alanın kuzeyinde “dönüşen kentsel doku” olarak belirtilen bölge, kentsel dönüşüm yaklaşımları ve kavramsal çerçevesi kapsamında ele alınması gerektiği düşünülerek çalışma alanı sınırları dışında tutulmuştur. Kuzeyde dönüşen doku ile sınırlanan çalışma alanı, batıda tarihi yaya koridorunun iç liman yayı ile kesişimiyle sınırlanmaktadır. Roma rakamları ile gösterilen dini yapılar (Şekil 2); kamusal kullanımların önemi göz önüne alındığında sokaklar için tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktası olmaları nedeniyle önem taşımaktadırlar. Alanın genelindeki sokak yapısı ele alındığında farklılaşmanın iki tip şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi dar, süreksiz ve kullanımların sınırlı olduğu ara sokaklar (Şekil 2’de kesik noktalar ile gösterilen); ikincisi ise ara sokakların bağlandığı, kullanım çeşitliliğinin görüldüğü, tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktaları olan toplayıcı sokaklardır. Bu bağlamda toplayıcı sokakların kullanım çeşitliği barındırması sebebiyle kendi içlerinde farklı alt bölgelere ayrılacağı öngörüsü yapılarak, çalışma alanı olarak seçilecek sokağın toplayıcı özellik göstermesine dikkat edilmiştir. Alanda tespit edilen toplayıcı sokaklardan biri batıda Kemeraltı Camisi (Şekil 2, IV) ile başlayarak devam etmekte; fakat büyük bir bölümü dönüşen kentsel doku içerisine girmektedir. Bir diğeri ise alanın tam ortasında yer seçmiş olan, Şekil 2’ de III ile gösterilen Başdurak Cami ile başlamakta, Ali Paşa Şadırvanı ile devam etmekte; fakat kuzeyde bittiği yerde ara sokaklara bağlanarak sürekliliğini kaybetmektedir. Tespit edilen toplayıcı sokaklardan sonuncusu ise alanın en doğusunda yer alan (Şekil 2, III), 1905 dönemine ait doku analizinde denizle bağlantısı bulunmasına rağmen, 2015 yılında bu bağlantının koptuğu görülen; ancak güneyde Başdurak Cami ile başlayarak kuzeyde Kızlarağası Hanı ile bitmesi nedeniyle tanımlı ve sürekli bir sokak olma özelliğini koruyan Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak) bu çalışma kapsamında örnek alan olarak seçilmiştir.

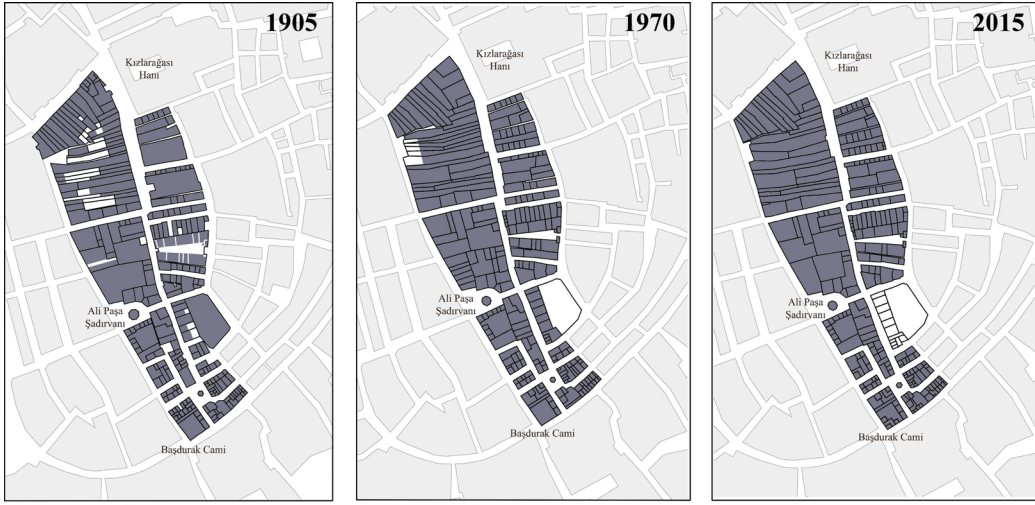
Şekil 2. Çalışma alanı olarak belirlenen Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak).

Kemeraltı sınırları içinde, sınırları belirlenen çalışma alanı için İzmir Büyükşehir Belediyesi'nden alınan veriler doğrultusunda hazırlanan tescilli yapılar haritası (Şekil 3, solda); alanın tarihsel yapısı ve kentsel mekânda özgün karakteristik öğelerin varlığını tespit etmek açısından önem taşımaktadır. Şekil 3'te (solda) görüldüğü gibi çalışma alanındaki yapıların yaklaşık %40'ı tescilli yapılardan oluşmaktadır. Yine Şekil 3'te (sağda), çalışma alanında yer alan yapı adaları numaralarının yer aldığı haritaya yer verilmiş; 2015 yılına ait yapı adası numaraları, analizlerde daha açık bir anlatım sağlması amacıyla 1905 ve 1970 yıllarında da aynı kabul edilmiştir.

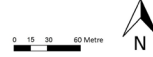

Şekil 3. Eski Keresteciler Çarşısında yer alan tescilli yapılar (solda) ve yapı adası numaraları (sağda).

Çalışma alanı sınırlarının belirlenmesinin ardından belirlenen yöntem doğrultusunda yapılan ilk analiz dönemlere göre parsel ve kütle-zemin ilişkisi analizleridir. Bu analize göre 1905 yılında (Şekil 4, solda), özellikle alanın kuzeybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasındaki boşlukların; 2015 yılına gelindiğinde (Şekil 4, sağda) tamamen dolduğu görülmektedir. Bu durum ayrıca parseller içinde yapıların kapladığı alandaki değişimi de ifade etmektedir. Her üç dönemdeki büyük parsellerin ise 1905’ten 2015 dönemine doğru parsel bölünmelerinin yaşandığı ve parsellerin küçüldüğü görülmektedir. 1905’te üzerinde yapı bulunmasına karşın, 2015’de yapı adasının tamamının boşaldığı bölge ise Ali Paşa Şadırvanı’nın doğusunda yer alan 250 numaralı yapı adasıdır (Şekil 4, sağda). Parsel ve yapı-zemin ilişkisinde meydana gelen değişimlere ek olarak, Kızlarağası Hanı’nın güneyinde yer alan 245 ve 246 numaralı yapı adalarının arasındaki dar sokakların 1970 dönemi sonrasında kapandığını görülmekte; bu durum çalışma alanındaki geçirgen yapının değişmeye başladığını ortaya koymaktadır (Şekil 4).

YILLARA GÖRE PARSEL / KÜTLE - ZEMİN İLİŞKİSİ

Şekil 4. Eski Keresteciler Çarşısı, yıllara göre parsel/kütle-zemin ilişkisi analizi.

Alanın bütününe yönelik yapılan genel değerlendirmeler sonrasında, çalışmanın yöntemini oluşturan ve Conzen tarafından geliştirilen “kent - plan çözümlemesi” yöntemine göre yapılan analizler 3 grup altında toplanmıştır:

- Hâlihazır (*Town plan*)
- Yapılaşma Dokusu (*Building fabric*)
- Arazi Kullanım Durumu (*Urban land utilization*)

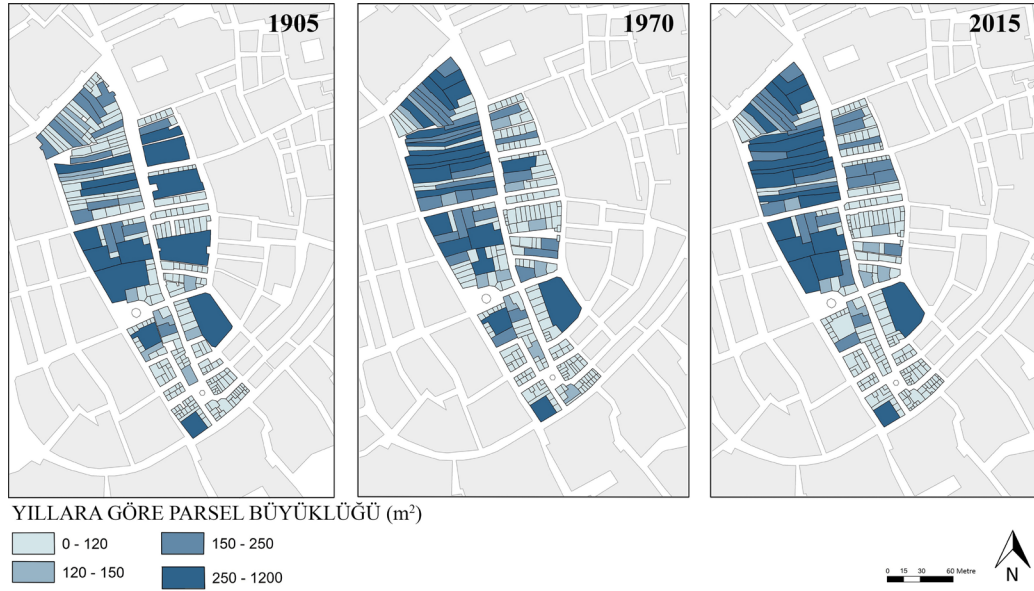
Belirlenen ana başlıklardan yola çıkılarak Kemeraltı Eski Keresteciler Çarşısı özelinde yapılan analizler ise şu şekildedir:

1. Parsel Örüntüsü
 - a. Parsel alanı
 - b. Parsel cephe genişliği
 - c. Parsel derinliği
2. Bina Örüntüsü
 - a. Kat yüksekliği
 - b. Yapı tipi
3. Arazi Kullanım Durumu

Bu analizlerden ilki, **parsel örüntüsü** başlığı altındaki **parsel alanı analizi**dir. Şekil 5’te yer alan analiz haritaları, 1905 döneminde (solda) 250 m² ve üzeri büyüklüğe sahip parsellerin alanın geneline dağıldığını; çalışma alanında 120 m²’den küçük parsellerin çoğunlukta olduğunu ancak Başdurak Cami hariç sokağın güneyinde bir alt bölge tanımladığını göstermektedir. 1970 yılında (Şekil 5, ortada) ise 245, 246 ve 248 numaralı yapı adalarında yer alan han yapılarının bölünerek, parsel büyüklüklerinin küçüldüğü dikkat çekmektedir. Buna karşın Kızlarağası Hanının güneybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasındaki parsel alanlarının büyüdüğü ve 250 m²’den büyük alanlara sahip parseller haline geldikleri gözlemlenmektedir. Son olarak 2015 yılına ait analiz haritasında (Şekil 5, sağda) Başdurak Cami ve 250 numaralı yapı adasında yer alan han yapısı dışında sokağın güneyi ile doğu tarafında bulunan yapı adalarının 250 m²’den küçük; sokağın batısında yer alan

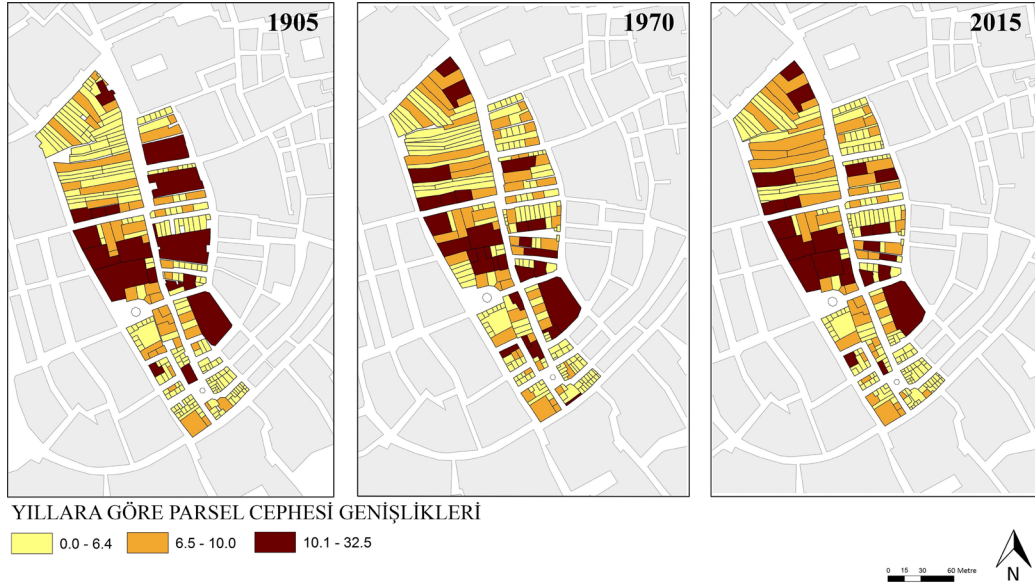

226 ve 227 numaralı yapı adalarının ise 250 m²'den büyük parsellerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu durumda 2015 dönemine ait parcel büyüklükleri analizine göre çalışma alanı olan sokağın genel anlamda iki alt bölgeden oluştuğunu söylemek mümkündür.

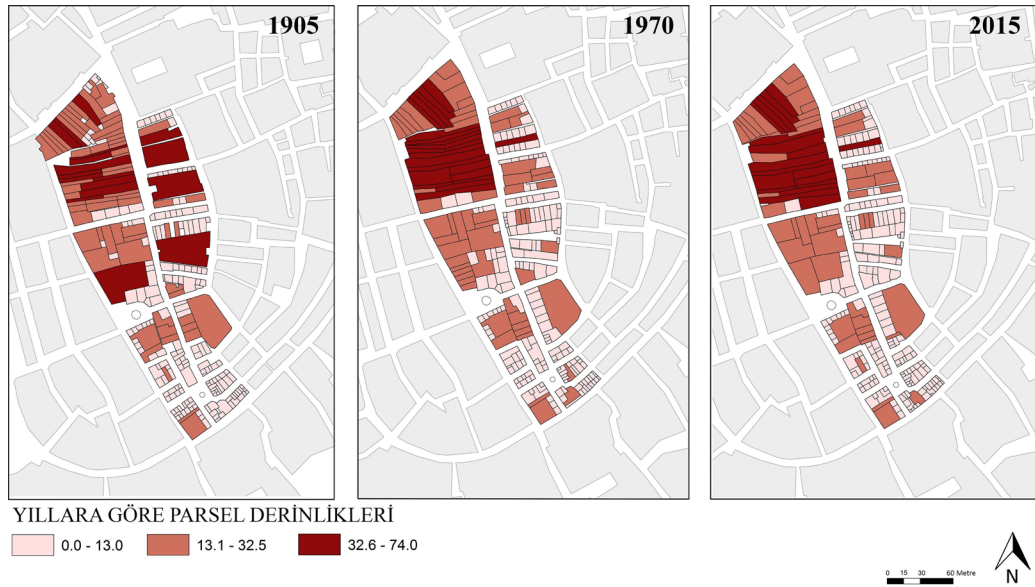

Şekil 5. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre parcel büyüklüğü analizi.

Çalışma alanına yönelik parcel örüntüsü başlığı altında yapılan ikinci analiz ise **parcel cephe genişliği** analizidir. Şekil 6'da görüldüğü gibi 245, 246 ve 248 numaralı yapı adalarında yer alan han yapılarının bulunduğu parseller, 1970 döneminde sokağa bakan cephe genişlikleri daralacak şekilde bölünmüşlerdir. Ayrıca Ali Paşa Şadırvanı'nın kuzeyinde yer alan 227 numaralı yapı adasındaki han yapılarına ait parsellerin, 1905-1970 dönemleri arasında bölünerek cephe genişliklerinin azaldığı; 1970-2015 dönemleri arasında parcel birleşmeleri yaşanarak parcel cephe genişliği değerlerinin arttığı tespit edilmiştir (Şekil 6, sağda). Başdurak Cami ve çevresinde yer alan, sokağın güneyinde yer alan yapı adalarında ise önemli bir değişiklik gözlenmemiştir. Kızlarağası Hanı'nın güneybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasında ise parcel cephesi genişliklerinin 1905 döneminde 0 – 6,4 metre arasındayken; 2015 dönemine 6,5 – 10 metre değerine çıktığı görülmektedir (Şekil 6, sağda).

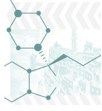

Şekil 6. Eski Keresteciler Çarşısı, yıllara göre parsel cephesi genişliği analizi.

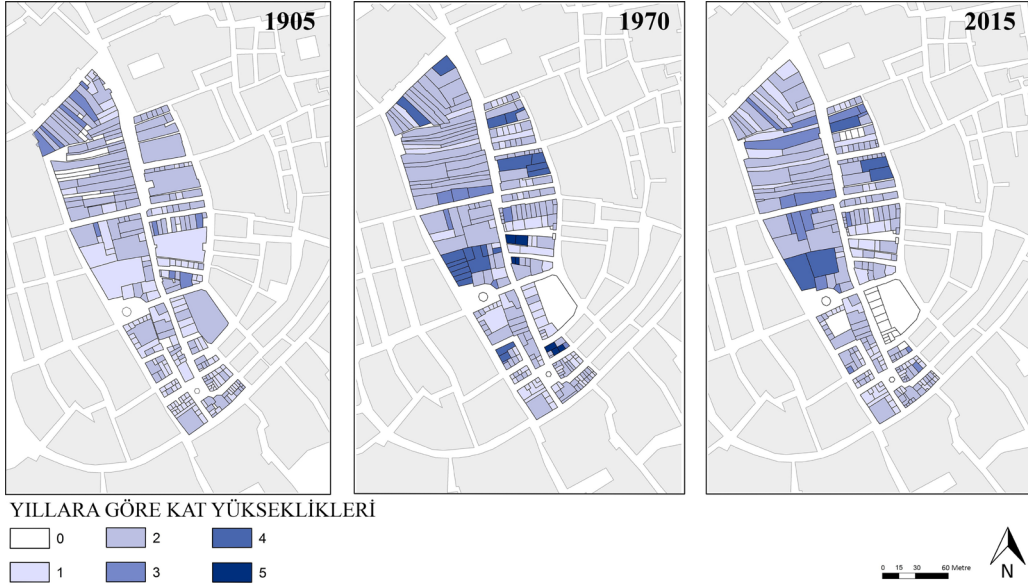

Şekil 7. Eski Keresteciler Çarşısı, yıllara göre parsel derinliği analizi.

Parsel örüntüsü başlığa altında yapılan analizlerden üçüncü ve sonuncusu ise yıllara göre **parsel derinliği analizidir**. Bu analize göre çalışma alanı olarak seçilen sokağı çevreleyen yapı adalarında her üç dönemde de yapı adası boyunca uzanan ve derinliği 74 metreye ulaşan parseller mevcuttur (Şekil 7). 1905 döneminde (Şekil 6, solda) Eski Keresteciler Çarşısı'ndaki parsel derinliklerinin kuzeyde 13 – 74 metre arasında; güneyde ise 0-13 metre arasında olduğu tespit edilmiştir. 1970 (Şekil 7, ortada) ve 2015 (Şekil 7, sağda) dönemlerinde ise 226 numaralı yapı adasında yer alan parsel derinliklerinin 32,6-74 metre değer ile en fazla; Ali Paşa Şadırvanı çevresinin 13-32,5 metre ile orta ve güneydeki yapı adalarının ise 13 metreden az değere sahip olduğu tespit edilmiştir.

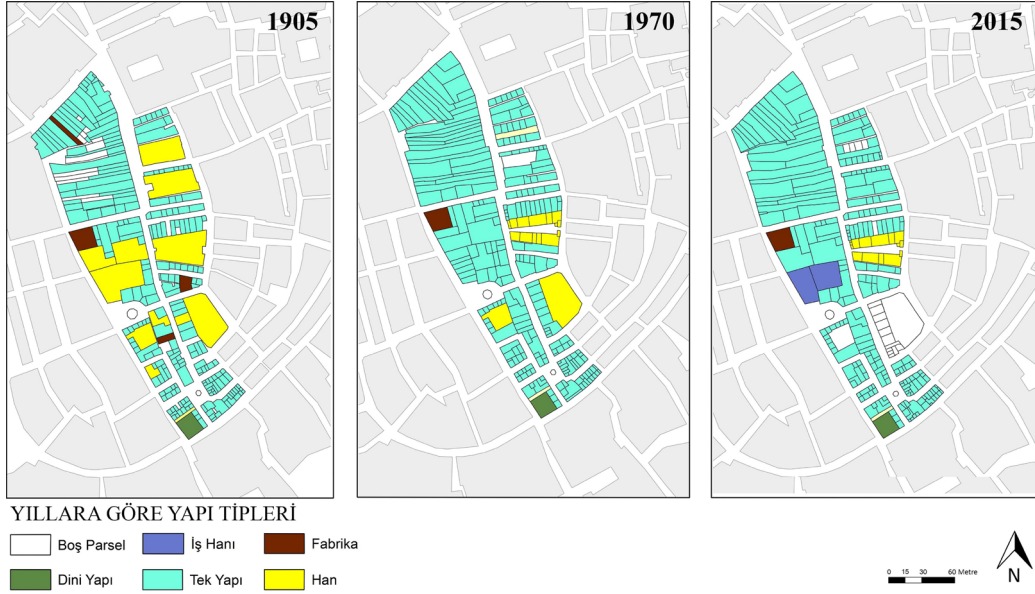
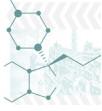
Conzen tarafından geliştirilen “*kent-plan çözümü*” yöntemi kapsamında geliştirilen analizlerden yapılaşma dokusu (*building fabric*) analizinin, Eski Keresteciler Çarşısı örnek alanı kapsamında **bina örüntüsü** başlığı altında incelenen analizlerden ilki, **kat yükseklikleri analizidir**.

Şekil 8. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre kat yükseklikleri analizi.

Şekil 8’de görüldüğü gibi çalışma alanındaki yapıların çoğu 2 ve 3 katlı yapılardır. Parsel örüntüsü analizinde görüldüğü gibi kat yüksekliklerinde de değişimin yaşandığı dönem 1970 dönemidir (Şekil 8, ortada). Büyük han parsellerinin bölünmesinin ardından, özellikle 245, 246 ve 227 numaralı yapı adalarında inşa edilen yeni yapıların kat yüksekliği 4’tür. 1970 döneminde (Şekil 8, ortada) han yapısının, 2015 (Şekil 8, sağda) döneminde ise yapı adasını oluşturan diğer yapıların yıkılmasının ardından; çalışma alanı içerisindeki tek boş yapı adası 250 numaralı yapı adasıdır. 2015 döneminde yalnızca temel çalışmasının bulunduğu 250 numaralı yapı adası, tek ada tek parsel şeklinde yeniden yapılaşma göstermektedir.

Bina örüntüsü başlığı altındaki analizlerin ikincisi **yapı tipi analizidir**. Şekil 9’da görüldüğü gibi yapı tiplerine göre çalışma alanında yapılan en önemli tespit 1905 döneminde (solda) çalışma alanı olan sokağın bütününde dağılmış olan han yapılarının sayısının 1970 döneminde (ortada) sayıca 3’e; 2015 döneminde (sağda) ise 1’e düşmüş (harabe durumunda, depo olarak kullanılıyor) olmasıdır. Çalışma alanının büyük bölümü tek yapı özelliği göstermekle birlikte, 1905 (Şekil 9, solda) döneminde 4 adet olan fabrika yapılarından 2015 döneminde (Şekil 9, sağda) yalnızca 1 tane (restorasyonu devam eden) kalmıştır. 2015 döneminde (Şekil 9, sağda) analizlerde yer alan en önemli yapı tipi hiç kuşkusuz, eski han yapısının yerine yeniden inşa edilen “iş hanı” binasıdır. Bu yapı bölgedeki karakter öğelerinin dışında bir biçime ve kullanıma sahiptir.

Şekil 9. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre yapı tipleri analizi.

Çalışma alanında yapılan analizlerden sonuncusu ise **arazi kullanım durumu analizidir**. Bu analizin oluşturulmasında kullanılan kaynaklarda 1905 yılına ait Goad Haritaları kullanımları detaylı bir biçimde vermesine karşın; 1970 döneminde yararlanılan tez çalışmaları ve analizlerde bir takım gruplamalara gidilmesi nedeniyle uzmanlaşmış kullanımların bölgedeki yerleri kesin bir şekilde tahmin edilememektedir. 2015 döneminde yapılan analizler ise 1905 dönemi ile benzer detayda ele alınmıştır. Buna göre oluşturulan arazi kullanımlarının gruplaması şu şekildedir:

1905

- Ahır
- Depo: ahşap-kereste, çuval, üzüm, demir, kömür, kuru meyve
- Fabrika: sandık, sabun
- Konaklama: han
- Perakende: mağaza, bakkal
- Uzmanlaşmış: çuvalcı, parfümcü, kuru meyve, mukavvacı, marangoz, sandıkçı, duvarcı, kireççi, mermerci, demir doğramacı, ayakkabı (el üretimi), uncu, kuaför, boyacı, tesisatçı
- Yeme-İçme: restoran, kafe, bar

1970 (Arkon H. , 1978)

- Perakende Ticaret: giyim, gıda, yapı malzemesi, mobilya-ev-mutfak eşyası, araç yedek parça dükkânları, yeme – içme, diğer (ilaç, kitap, kırtasiye, antika vb.)
- Ofisler: banka ve sigorta, komisyoncular, emlak servisi, devlet büroları, mesleki bürolar, inşaat servisleri, yere idare büroları, kişisel servisler, iş servisleri
- Kültür, Eğlence ve Rekreasyon: kültürel faaliyetler, eğlence tesisleri, sosyal kulüpler
- Toptan Ticaret ve Depolama: araç yedek parça dükkânları, giyim, gıda, kim-

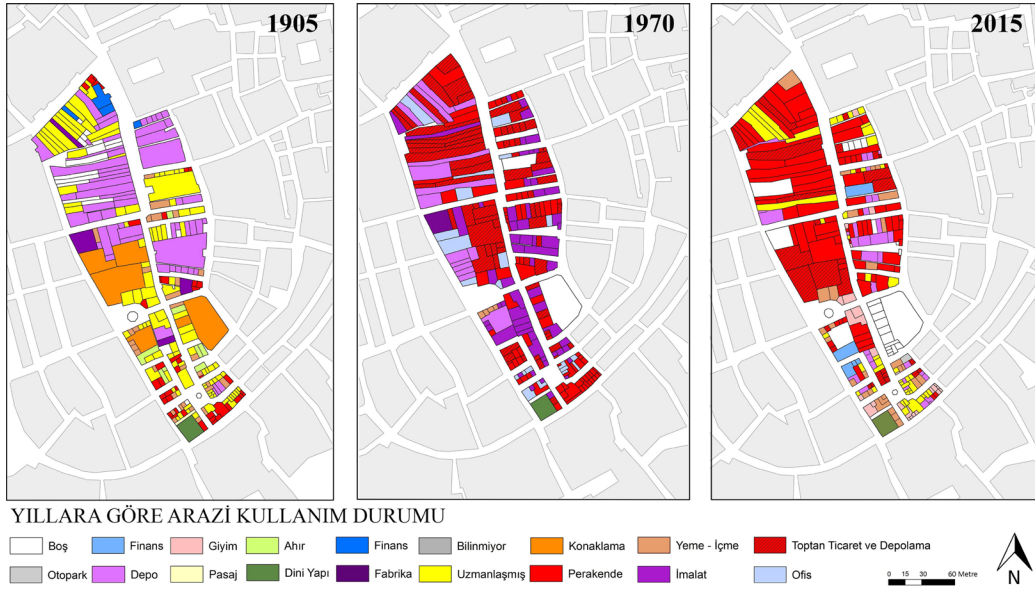

- yevi madde, elektrik malzemesi, makine-araç-gereç ve çeşitli malzemeler
- Küçük İmalat ve Tamirat: gıda vb. ürünler, hazır giyim, bitmiş ürünler imalatı (çanta, şapka, ayakkabı vb.), kereste ve tahta ürünleri, tütün işleme alanları, basın, yayın, kimyevi mamuller, oto tamiri, diğer tamir servisleri
- Dini Servisler
- Eğitim Servisleri
- Sağlık Servisleri
- Otoparklar
- Konut
- Yeşil alan
- Kullanılmayan Bina ve Alanlar

2015

- Perakende Ticaret: züccaciye, kırtasiye, doğal taş, hediyelik eşya, oyuncak, hac malzemeleri, nargile, bijuteri, parfümeri
- Toptan Ticaret: baskı (davetiye, gazete, dergi vb.), manifatura, imalat
- Uzmanlaşmış Sektörler: el yapımı takı, döşeme, nalbur, bıçakçı, kahveci, teknik servis, yorgancı, kolonya üretimi, gümüşçü, bakırcı, elektrikçi, balıkçı, pet shop, kasap, turşucu, çeyizci, çilingir
- Yeme-içme: restoran, kafe, dönerci, tatlıcı, çay ocağı, büfe, midyeci, çorbacı
- Depo
- Giyim: hazır giyim, ayakkabı
- Finans: Banka
- Otopark

Kullanımların gruplanması sonucu hazırlanan 1905 dönemi (Şekil 10, solda) arazi kullanım durumu analizinde çalışma alanının kuzeyinde depolama alanları, Ali Paşa Şadırvanı çevresindeki yapı adalarında konaklama faaliyetleri ve güneyde uzmanlaşmış sektörler ile perakende ticaretin yer seçtiği görülmekte; bu bağlamda Eski Keresteciler Çarşısı üç ana alt bölgeden oluşmaktadır. Buna karşın 1970 (Şekil 10, ortada) döneminde alanın genelinde toptan ticaret, depolama ve imalat kullanımları yer almaktadır. 2015 dönemi (Şekil 10, sağda) arazi kullanım durumu analizinde ise alanın kuzeyinde toptan – perakende ticaret ve depolama kullanımlarının yer seçtiği; güneyde Başdurak Cami ve çevresinde uzmanlaşmış kullanımların, yeme-içme kullanımları ile birlikte yer aldığı; konaklama kullanımının ise artık çalışma alanı içerisinde yer seçmediği görülmektedir.

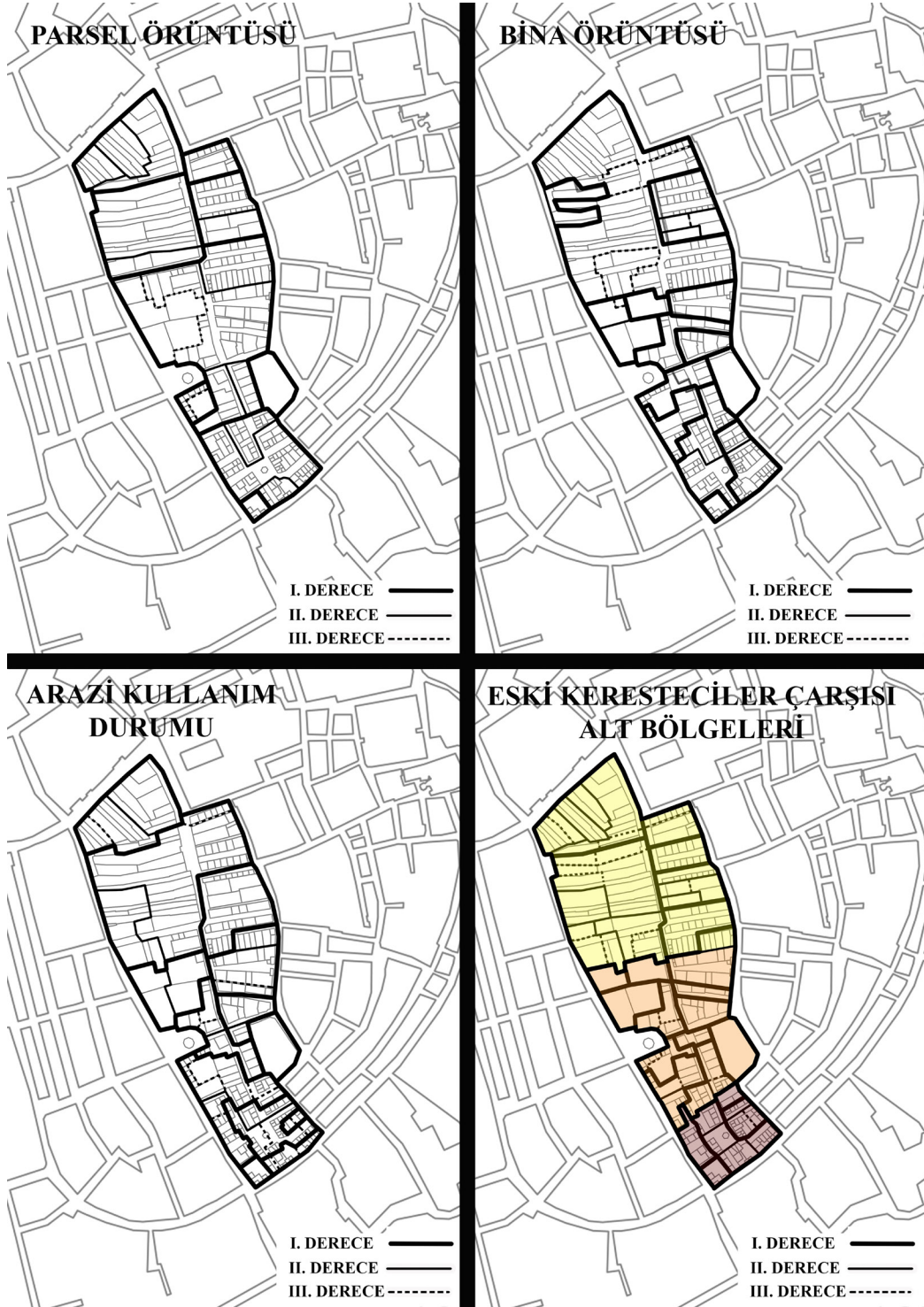

Şekil 10. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre arazi kullanım durumu analizi.

Tartışma ve Sonuç

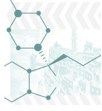
Bu çalışmanın amacı, İzmir Tarihi Kent Merkezi'nde yer alan Eski Keresteciler Çarşısı örnek alanında, Conzen tarafından geliştirilen “kent-plan çözümlemesi” yöntemi kullanılarak, kentsel karakter öğelerinin tanımlanması ve çözümlenmesidir. Tarihsellik ve kentsel mekânın oluşumu göz önüne alınarak seçilen örnek çalışma alanında yapılan analizler ile çalışma alanı olarak seçilen sokak ve çevresindeki yapı adalarının 1905, 1970 ve 2015 dönemlerinde yaşadığı değişim süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak) çevresindeki yapı adalarında yer alan 269 parsel için yapılan analizlerinden yola çıkılarak yöntem kapsamında hazırlanan karakter bölgeleri analizine göre; çalışma alanı tarihsel dönemlere göre özgün parsel ve bina örüntüsü ile arazi kullanım durumunun olduğu I'inci, II'nci ve III'üncü derece alt bölgelere ayrılmıştır (Şekil 11). I.derece alt bölgeler yapılan analiz kapsamında ele alınan ilk dönem olan 1905 dönemine; II. ve III. derece alt bölgeler ise sırasıyla kendisinden bir önceki dönemden sonra meydana gelen değişikliklere karşılık gelmektedir.

Bu çalışma kapsamında kendi içerisinde pek çok alt bölge barındırdığı tespit edilen Eski Keresteciler Çarşısı'nın temelde üç ana karakter bölgesinden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu karakter bölgelerinden birincisi sokağın güneyinde yer alan, analizler sonucu sokağın diğer bölgelerine oranla değişimin ve müdahalenin en az olduğu; yeme-içme kullanımının yanında alanın bütününde varlığını yitirmiş olan uzmanlaşmış sektörlerin yer aldığı **Başdurak Cami ve çevresidir** (Şekil 11, sağ alt). Müdahalenin en az olduğu alt bölge olmasına karşın tescilli yapı sayısının da az olduğu bölgede; 1905 döneminde marangoz ve ayakkabıcıların konumlandığı, 2015 döneminde ise turşucuların yer seçtiği tespit edilmiştir.

Şekil 11. Eski Keresteciler Çarşısı, Karakter Bölgeleri Analizi.

Belirlenen karakter bölgelerinden ikincisi çalışma alanı olarak seçilen sokağın orta bölümünde yer alan; tevhid (parsel birleşmesi) ve ifraz (parsel bölünmesi) uygulamalarının en fazla görüldüğü (250 numaralı yapı adasının tek ada tek parsel

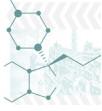
şeklinde yeniden inşa edildiği); parsel derinliğinin parsel cephesine oranının 1'e en yakın olduğu **Ali Paşa Şadırvanı ve çevresidir**. Tarihsel süreç içerisinde arazi kullanımında da önemli değişikliklerin yaşandığı alt bölgede 1905 döneminde konaklama kullanımı yoğunlukta; 2015'de ise yeme-içme ve perakende ticaret yer seçmiştir (Şekil 11, sağ alt). Üçüncü ve son alt bölge ise inşa edildiği dönemde depo alanı olarak kullanılan ancak günümüzde perakende ticaretin yer seçtiği; parsel derinliğinin en fazla olduğu ve bu nedenle 2015 döneminde yapılan saha çalışmalarında sokağa paralel olacak şekilde yapıların denetimsiz biçimde bölünerek iç kısımların âtlı bırakıldığı kısım olan Eski Keresteciler Çarşısı'nın **kuzey bölümüdür** (Şekil 11, sağ alt).

Bu çalışma kapsamında İzmir Eski Keresteciler Çarşısı örneği üzerinden yere özgü elemanların ortaya konulması için Conzen tarafından geliştirilen “*kent-plan çözümlemesi*” yöntemi kullanılarak, farklı karaktere sahip alt bölgelerin belirlenmesi ve tarihsel süreçteki gelişmelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda kentsel kullanımların bütün alt bölgelerde değişimi yönlendiren herhangi bir mekanizma olmadan, değişimin gerektirdiği mekânsal ihtiyaçlar göz ardı edilerek meydana geldiği, bunun sonucunda büyüklüğü 1000 m²'yi aşan yapılarda perakende ticaret faaliyeti yer seçerken; 15 m²'den küçük dükkânların oyuncakçı olarak kullanıldığı ve mekânın yetersiz gelmesi sebebiyle iki sokağı birbirine bağlayan dar pasajların sokağa bakan kısımlarının derme çatma biçimde kapatılarak dokunun geçirgenliğini yitirecek biçimde müdahalelerin meydana geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılaşmaya başladığı ilk dönemde konaklama faaliyetlerinin çalışma alanı sınırları içinde yer alması, fakat 2015 döneminde bu kullanımların bölgeyi terk etmiş olması; Eski Keresteciler Çarşısı dâhil Kemeraltı bölgesinin tamamının geceleri ıssızlaşmasına sebep olmaktadır.

Örnek çalışma alanından yola çıkılarak tarihi kent merkezlerinin canlandırılması ve mevcut doku ile uyumlu müdahalelerin geliştirilmesi için; kentsel mekândaki değişimin tarihsel süreç içerisinde tanımlanması ve yönetsel kararların ortaya konulabilmesi birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle tarihsel coğrafi yaklaşım, tarihi kent merkezlerine yönelik geliştirilecek olan canlandırma projeleri, koruma stratejileri, tescil çalışmaları ve mekânsal uygulamalara yönelik geliştirilecek olan denetim mekanizması için anlamlı ve sistematik bir yöntem ortaya koymaktadır. Bu bağlamda morfolojik çalışmalar kentsel karakterin biçimlenmesi, özgün değerlerin korunması ve kentsel kullanımların yer seçimine yönelik kararların bütüncül bir şekilde ele alınması için katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Arkon, C., & Gülerman, A. R. (1995). İzmir Büyükşehir Bütünündeki Nazım Plan Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Planlama Dergisi* 2(1), s. 2-21.
- Arkon, H. (1978). Tarihi Kent Merkezlerinde Koruma Planlaması: İzmir Örneği. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Atay, Ç. (2003). *Kapanan Kapılar: İzmir Hanları*. İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kent Kitaplığı Dizisi:44.
- Beyru, R. (2011). 19. *Yüzyılda İzmir Kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis*. London.
- Conzen, M. (1975). Geography and Townscape Conservation. *Giessener Geographische Schriften Spec. Vol. 'Anglo-German Symposium in Applied Geography'*, s. 95-102.

Conzen, M. (1988). Morphogenesis, Morphological Regions and Secular Human Agency in The Historic Townscape as Exemplified by Lodlow. *Thinking About Urban Form* (s. 116-142). içinde London: Academic Press.

Conzen, M. (2004). Morphogenesis, Morphological Regions, and Secular Human Agency in The Historic Townscape; as Exemplified by Ludlow. M. Conzen içinde, *Thinking About Urban Form* (s. 116-142).

Gu, K. (2010). Urban Morphological Regions and Urban Landscape Management: The Case of Auckland, New Zeland. *Urban Design International*, vol. 15(3), s. 148-164.

Güner, D. (2005). İzmir'in Kentsel Tarihi. *İzmir Mimarlık Rehberi* (s. 1-7). içinde İzmir: Mimarlar Odası İzmir Şubesi.

(2014). *İzmir Tarih Projesi: Tasarım Stratejisi Raporu*.

Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York : Random House.

Karataş, N. (2001). Geçmişten Bugüne Kemeraltı. *İzmir Kent Kültürü Dergisi Volume 4*, s. 152-161.

Kropf, K. (1996). Urban Tissue and The Character of Towns. *Urban Design International*, 247-263.

Oliveira, V. (2006). The morphological dimension of municipal plans. *Urban Morphology*, 10(2), s. 101-113.

Şala, D. (2013). Kentsel Kimlik Bağlamında Kentsel Tasarım Rehberlerinin İrdelenmesi; İzmir-Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi Örneği . *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.

Tuna, N. (1970). Kemeraltı Tarihsel Kentsel Sit Alanı Arazi Kullanışı Haritası.

Zukin, S. (2010). *Naked City : The Death and Life of Authentic Urban Places*. New York : Oxford University Press.